

**І. Ю. Норенко**аспірант кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи  
Університету імені Альфреда Нобеля

## СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЇ І СОЦІАЛЬНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАГІСТРАНТІВ ПСИХОЛОГІЇ

*Формування мультикультурної і соціальної толерантності майбутніх психологів потребує уваги з огляду на особливості професійного змісту, зокрема, на необхідність вибудовування довірливих відносин із клієнтом будь-якого соціально-культурного середовища, усвідомлення ризиків виявлення інтолерантності, що можуть стати причиною психологічних проблем клієнта, визначення способів і практик взаємодії з клієнтом, які дозволяють вирішувати психологічні запити з урахуванням особливостей його життєвого середовища на рівні соціального прошарку та культурних особливостей формування його особистості.*

*У статті означено компоненти мультикультурної і соціальної толерантності: знаннєвий, діяльнісний та особистісний та представлено способи їхнього формування.*

*Знаннєвий компонент формували через різні способи просвітництва студентів щодо проблем виявлення расизму, етноцентризму, фашизму, націоналізму, ксенофобії (глобальні нормативні акти про захист прав і свобод окремих груп соціуму; інформаційно-освітні продукти, створені у межах Грантових програм; тематичні відео та презентації); актуалізацію знань студентів про властивості особистості, схильної до інтолерантності: емоційну нестабільність, агресивність, активність у пропагуванні особистісно-значущої цінності (обговорення відеолекцій та опрацювання спеціальних джерел з галузей знань: медико-біологічної, психолого-педагогічної, правової), а також аналітико-прогностичну роботу з медіапростором з метою формування медіаграмотності майбутніх психологів на основі професійної доброчесності.*

*Діяльнісний компонент формувався через розвиток професійних умінь протидії виявлень інтолерантності: тілесно-медитаційні (пілатес, йога, медитаційна музика, точковий масаж); арт-терапію (малювання, ліплення); конструктивних способів сублімації агресії; комунікативні техніки перетворення агресії; техніки протидії стереотипам сприйняття дійсності; застосування у практиці імплікативних текстів як способів переконання клієнта.*

*Особистісний компонент мультикультурної і соціальної толерантності формували через актуалізацію якостей (терпимості, емоційного інтелекту, адаптивності, емпатійності), які означили як засадничі у фаховому підході до діяльності психолога. Способами удосконалення особистісної структури майбутніх психологів визначили роботу з методиками самопізнання, кейсові завдання, рольові психологічні ігри.*

**Ключові слова:** інтолерантність, знаннєвий компонент, діяльнісний компонент, особистісний компонент, емоційний інтелект, агресія, медіа грамотність.

**Актуальність проблеми.** Значущість мультикультурної і соціальної толерантності майбутніх психологів обумовлена особливостями змісту професії, необхідністю вибудовувати довірливі відносини із клієнтом будь-якого соціально-культурного середовища, усвідомлювати ризики виявлення інтолерантності, що можуть стати причиною психологічних проблем клієнта, визначати способи і практики взаємодії з клієнтом, які дозволяють вирішувати психологічні запити з урахуванням особливостей його життєвого середовища на рівні соціального прошарку та культурних особливостей формування його особистості.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Узагальнення низки авторських концепцій: класичного змісту поняття «толєрантність» як тріади компонентів: когнітивного, емоційного, поведінкового (В. Павленко) [8], поняття «комунікативна

толєрантність» – як самороозуміння, самоконтролю та саморефлексії (О. Романчук) [9], поняття «соціальної компетентності» як розуміння соціальних ролей і їхнє опанування у взаємодії (М. Докторович) [2], відповідність властивостей особистості вимогам соціуму (Н. Глебова) [1] – дало змогу визначити структуру мультикультурної і соціальної толєрантності майбутнього психолога як комплексу компонентів: знаннєвого (знання про види інтолерантності (расизм, етноцентризм, фашизм, націоналізм, ксенофобія); про особистісні властивості особистості, схильної до інтолерантності: емоційна нестабільність, агресивність, активність у пропагуванні особистісно-значущої цінності; про культурні відмінності, а також медіаграмотність психолога); діяльнісного (володіння способами протидії різних виявлень інтолерантності; сформованість умінь протидії агресії; здат-

ність протидіяти стереотипному сприйняттю дійсності; комунікативну переконливість (технічність паравербальних засобів, уміння проводити комунікативні атаки), особистісного (сформованість якостей терпимості, емоційного інтелекту, адаптивності, емпатійності).

Означення змісту компонентів мультикультурної і соціальної толерантності психолога спричиняє необхідність представити апробаційну частину дослідження – визначити способи і методи формування кожної змістової характеристики означеного утворення.

Отже, **метою статті** визначаємо представлення способів формування мультикультурної і соціальної толерантності у майбутніх психологів.

#### **Виклад основного матеріалу дослідження.**

У формуванні **знаннєвого компоненту** мультикультурної та соціальної толерантності психологів ефективності набували різні способи просвітництва студентів щодо проблем виявлення расизму, етноцентризму, фашизму, націоналізму, ксенофобії. Так, джерелами формування знань означили глобальні нормативні акти про захист прав і свобод окремих груп соціуму (конференції ООН, конвенція з питань захисту прав людини Європейського парламенту, декларації Ради Європи тощо); інформаційно-освітні продукти, створені у межах Грантових програм (Освітній пакет «Усі різні – усі рівні» – «Ідеї, ресурси, методи і діяльність, що спрямована на неформальну міжкультурну освіту молоді та дорослих», 2005); відео («Звичайний фашизм», 1965; «Список Шиндлера», 1993; «Харві Мілк», 2008; «Сніданок на Плутоні», 2005; «Зелена Книга», 2018) та презентації (Дискримінація <https://naurok.com.ua/prezentaciya-diskriminaciya-383156.html>; Ксенофобія <https://svitppt.com.ua/psihologiya/ksenofobiya.html>; Вікові меншини (ейджизм) <https://naurok.com.ua/vikovi-menshini-gromadyanska-osvita-214644.html>) за означеною темою.

З огляду на те, що формування толерантності особистості ґрунтується на проблемі виявлення її інтолерантності, вважали за потрібне актуалізувати знання студентів про особистісні властивості особистості, схильної до інтолерантності: емоційну нестабільність, агресивність, активність у пропагуванні особистісно-значущої цінності – зміст означених якісних утворень дозволяє усвідомити суть психолого-педагогічних впливів, необхідних для корекції особистості з метою розвитку її толерантного ставлення до оточення.

Найбільш актуальною проблемою виявлення особистісної інтолерантності означили емоційну нестабільність, підґрунтям якої можуть бути як характерні акцентуації, так і різні захворювання, зокрема щитовидної залози, гормональний дисбаланс тощо, пов'язані із частою несподіваною зміною настрою і активності людини, рівня її

реактивності на події і явища, що її збуджують. Почасти надмірно емоційна реактивність призводить до виявлення агресії на рівні, що порушує норми життя інших людей. Зважаючи на означене, знання майбутніх психологів з означеної проблеми мали формувати у трьох галузевих аспектах: психолого-педагогічному, медико-біологічному та правовому.

З медико-біологічної галузі пропонували перегляд і обговорення циклу лекцій доктора медичних наук, професора Національного медичного університету імені О. Богомольця Олега Чабана ([https://www.youtube.com/watch?v=xTURwN8XLDw&ab\\_channel=%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%A7%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD](https://www.youtube.com/watch?v=xTURwN8XLDw&ab_channel=%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%B3%D0%A7%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BD)), лекції кандидата психологічних наук Іллі Ягіяєва «Особистість та агресія. Способи контролю агресії» ([https://www.youtube.com/watch?v=-UP2s3lJr8I&ab\\_channel=Plato%27sCave%7C%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B0](https://www.youtube.com/watch?v=-UP2s3lJr8I&ab_channel=Plato%27sCave%7C%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B0)) результату змісту яких відбувалось через створення студентами інтелект-карт, а також обговорення основних тез у групах.

До обговорення, зокрема визначили такі тези:

- Чи впливає соціальна ситуація на виявлення людиною агресії? (коли поряд поліцейський; коли на твоїх близьких нападає злочинець);
- Чи потрібна провокація (певна ситуація) для виявлення латентної агресії у людини, що потенційно схильна до неї? (гнівна агресія – залежить від високого рівня нейротизму; беземоційна (холодна) агресія заснована на низькій доброзичливості);
- Фактори схильності до агресії: очікування засудження агресії оточенням (тривога); очікування покарання; нарцисизм (має бути провокація, що принижує его);

• Профіль агресора: реактивний (соціально неблагополучна, тривожна людина); проактивний (нарцисична, неемпатична людина, що застосовує агресію для маніпулювання іншими людьми);

З огляду на психолого-педагогічний аспект, важливими для професійної діяльності психолога означили знання з розпізнавання різних видів агресії: фізичної (абьюз, булінг, сексуальні домагання) або вербальної (газлайтинг, харасмент тощо). Для ознайомлення студентів із агресивними поведінковими виявленнями особистості застосовували різного роду просвітницькі техніки (презентації, доповіді на конференціях, наукові статті) та організовували їхню аналітико-продуктивну роботу (створення словників, добір кейсів тощо). Особливо важливим видавалось означення паралельних виявлень різних видів агресії у подібних формах поведінки людини та навпаки – одного виду агресії у різних її формах. У роботі зі спеціальною літературою студенти доходили

висновку, що загалом агресія як виявлення інтолерантності особистості більшою мірою представлена у прихованих формах поведінкових виявленнях та у світоглядній позиції людини: підозрливості, негативізму, реактивності на ситуацію або потреби самовираження. Неусвідомленою метою латентного агресора почасти є доведення іншої людини до виявлення агресії.

Крім змістової характеристики інтолерантності з точки зору медицини, біології, психології та педагогіки, значущими визначили знання з галузі права (деонтології). Так, наприклад, студентам надавалась інформація про законодавчі акти, у яких передбачено рівні відповідальності громадян за інтолерантну поведінку щодо інших людей. Зокрема, у *Законі України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»*, передбачений обов'язок роботодавця вживати заходи щодо унеможливлення та захисту від випадків сексуальних домагань та інших проявів насильства за ознакою статі [3], окремі питання відповідальності щодо насилля означені у Кримінальному Кодексі України (ст. 153 КК України) [5] та Кодексу України про адміністративні порушення (ст.173-2 КУпАП) [4].

Ознайомлення студентів із означеними правовими джерелами мало вплинути на вибір професійної поведінки психолога (чи потрібно звертатись до органів правопорядку) – з огляду на критичність ситуації, в якій знаходиться клієнт.

У формуванні знань про мультикультурну і соціальну толерантність психолога було означено важливу проблему професійної доброчесності, пов'язану із неправдивими самопрезентаціями та популяризацією власного психологічного досвіду особами, які не мають відповідної освіти. З огляду на означене, визначили необхідним формувати у майбутніх психологів *медіаграмотності*. Медіаграмотність у переважній більшості наукових джерел розглядається як результативність у користуванні медіапродуктами, зокрема американський науковець Роберт К'юбі (*Robert Kubey*) вважає, що медіаграмотність – це здатність використовувати, аналізувати, оцінювати та передавати повідомлення в різних формах [10]. Нас цікавить саме аспект медіаграмотності як здатності особистості, фах якої пов'язаний із комунікацією, знаходити, фільтрувати й використовувати медіапродукти для найбільш ефективного впливу на особистість. При цьому уваги потребує достовірність інформації, що представлена у медіапродуктах, її екологічність та доступність для рівня сприйняття соціальної аудиторією або окремою людиною.

**Діяльнісний компонент** мультикультурної та соціальної толерантності майбутніх психологів формувався через розвиток професійних умінь протидії виявлень інтолерантності. Так, наприклад, *уміння протидії агресії* актуалізували через тілес-

но-медитаційні (пілатес, йога, медитаційна музика, точковий масаж) техніки роботи, арттерапію (малювання, ліплення); орієнтували на застосування конструктивних способів сублімації агресії (фізична праця аж до виснаження, спорт, знищення предметів – наприклад, пошматувати папір тощо).

Ефективними для роботи з агресією видавались вербальні способи комунікації – «Я-повідомлення» (фрази, у яких емоційно напружений стан передається не у вигляді звинувачення партнера, а у вигляді повідомлення йому власних почуттів з огляду на ситуацію, що їх спричинила. Наприклад, «Ти знов запізнився. Чому я маю тебе чекати? – Мені прикро, що мій час був витрачений дарма»). До комунікативних технік перетворення агресії відносили також і асоціативні способи опису власного емоційного стану («Я злий як тигр»), що можна було представити у взаємодії із партнером у вигляді невербаліки – через відповідні картинки перекидного скетчбуку, що давали можливість відобразити власний ситуативний емоційний стан (наприклад, «я сьогодні сумна панда; я сьогодні знервований кіт» тощо).

В аспекті формування *комунікативної переконливості* психологів варто звернути увагу на актуалізацію умінь імплікативності мовлення – як непрямого вираження змісту, натяку, що створює можливість толерантного ставлення до висловлювань опонента. Ідеться про ситуації, які можуть стати тригером щодо виявлення агресії, але які не можна обійти увагою у тій чи тій ситуації комунікації, а отже виникає необхідність означення у авторському повідомленні (усному чи письмовому) змісту через натяк, який може бути усвідомлений, але не категоризований необхідністю реакції на нього. Таким чином, психолог убезпечує клієнта від неприємного відчуття, що пов'язане із визначенням власного ставлення до такої ситуації. У дослідженні С. Лазаренко, О. Назаренко імплікативність представлена як чинник організації публіцистичних текстів, що «характеризуються найбільшою прагматичністю: основне їх призначення – вплив на свідомість адресата / реципієнта з метою навіювання йому позиції адресанта» [7, с. 50]. Науковці зазначають, що для створення ефектних висловлювань, які містять імплікатуру (семантико-прагматичний компонент, що орієнтує адресанта на підтекст) і сприяють маніпуляції свідомістю реципієнта, ефективним є вживання мовної гри як дієвого способу імплікації власної точки зору із залученням реципієнта до декодування імпліцитних смислів, а формування у його свідомості необхідної адресатові моделі [7]. Спираючись на способи мовної гри, наведені авторами як приклади імплікації, можемо інтерпретувати їх для практики психолога, а отже, орієнтувати студентів до застосування цих способів у роботі з клієнтами.

Прикладом способів формування комунікативної переконливості через імплікативні тексти можна означити: переосмислення лексеми, внаслідок чого вона набуває протилежного значення (чоловік-аб'юзер особливим способом «любить» свою жінку); вживання перифраз (сучасний інфопростір перенасичений *майстрами з психології, коучингу, фасилітації*, які у більшості не мають навіть диплома за спеціальністю) – як способу представлення оцінки зниженої конотації щодо конкретного явища.

Формування мультикультурної і соціальної толерантності через усвідомлення змісту означеного утворення та орієнтації на відповідні техніки й засоби його виявлення у професійній діяльності психолога – спричинило необхідність звернути увагу на **особистісний компонент**, що означував мультикультурну і соціальну толерантність як життєво-сенсове утворення, яке має стати засадничим у фаховому підході до діяльності психолога. Тож важливими для удосконалення особистості психолога визначили якості *терпимості, емоційного інтелекту, адаптивності, емпатійності*.

Для організації усвідомлення майбутніми психологами притаманності означених якостей у собі було обрано низку тестів на самопізнання, що дозволяли означити рівень сформованості кожної характеристики. Так, для означення рівня терпимості було обрано онлайн-тест «Наскільки Ви толерантні» (<https://www.projectkesh.org.ua/news/test-naskil-ky-vy-tolerantni/>), діагностика емоційного інтелекту визначалась за методикою Н. Холла (<https://www.pdau.edu.ua/content/diagnostyka-emociynogo-intelektu-n-holl>); адаптивність особистості вимірювали за допомогою методики «Смислові маркери особистісної адаптивності» О. Кузнецової (<http://habitus.od.ua/journals/2022/36-2022/29.pdf>) [6]; для дослідження емпатійних здібностей обрали однойменну методику В. Бойко ([https://www.eztests.xyz/tests/personality\\_empat\\_abilities/](https://www.eztests.xyz/tests/personality_empat_abilities/)).

Після усвідомлення рівня сформованості означених якостей у собі, майбутні психологи мали написати рефлексивне есе за темою «Я розумію, що мені не вистачає ....», у якому аргументували важливість невизначеної якості для майбутньої професії і означували шляхи самовдосконалення.

Для розвитку означених якостей у особистісній структурі майбутніх психологів було застосовано низку тематичних кейсів, обговорення яких дозволяло звернути увагу на практичну значущість якості у роботі психолога, спрямовувало студентів на варіативність проведення консультативної сесії психологом, якому притаманна конкретна якість, і психологом, у якого вона відсутня.

Ефективною для розвитку означених якостей у студентів визначили рольові ігри, у ході яких створювались квазі-умови застосування якості

для порозуміння, комунікації із партнером, відчуття підтримки. Так, для розвитку емоційного інтелекту застосовували рольові ігри «Емоції» та «Самопізнання», актуалізація толерантності відбувалась за допомогою низки рольових ігор («Я так само, як і ти...», «Трансплантація серця», «Яблуко», «Людина з інвалідністю у моєму оточенні»), метою яких було моделювання реальних ситуацій щодо самостійного пошуку вирішення труднощів у комунікації, розвиток більш позитивного ставлення до людей, які відрізняються один від одного.

**Висновки.** Ефективними способами формування мультикультурної та соціальної толерантності майбутніх психологів визначили вплив на компоненти означеного утворення з огляду на їхній зміст:

- для знаннєвого компоненту – різні способи просвітництва студентів щодо проблем виявлення расизму, етноцентризму, фашизму, націоналізму, ксенофобії (глобальні нормативні акти про захист прав і свобод окремих груп соціуму; інформаційно-освітні продукти, створені у межах Грантових програм; тематичні відео та презентації); актуалізація знань студентів про властивості особистості, схильної до інтолерантності: емоційну нестабільність, агресивність, активність у пропагуванні особистісно-значущої цінності (обговорення відеолекцій та опрацювання спеціальних джерел з галузей (медико-біологічної, психолого-педагогічної, правової), а також аналітико-прогностичну роботу з медіапростором з метою формування медіаграмотності майбутніх психологів на основі професійної доброчесності);

- для діяльнісного компоненту – розвиток професійних умінь протидії виявлень інтолерантності: тілесно-медитаційні (пілатес, йога, медитаційна музика, точковий масаж); арттерапія (малювання, ліплення); конструктивні способи сублимації агресії; комунікативні техніки перетворення агресії; техніки протидії стереотипам сприйняття дійсності; застосування у практиці імплікативних текстів як способів переконання клієнта;

- для особистісного компоненту – актуалізація засадничих для фахової діяльності психолога якостей (*терпимості, емоційного інтелекту, адаптивності, емпатійності*) – через способи удосконалення особистісної структури майбутніх психологів: роботу з методиками самопізнання, кейсові завдання, рольові психологічні ігри.

Перспективними напрямками подальших досліджень щодо формування мультикультурної і соціальної толерантності майбутніх психологів визначаємо деталізацію змісту медіаграмотності як умінь психолога добирати для просвітницьких цілей україномовний фаховий контент, а також удосконалення роботи зі стереотипним мисленням психолога.

**Список використаної літератури:**

1. Глебова Н. І. Специфіка соціальної компетентності фахівців водного транспорту в умовах сучасного ринку праці : дис. ... д-ра соц. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Класичний приватний університет, Запоріжжя, 2019. 473 с.
2. Докторович М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Ін-т проблем виховання АПН України. Київ, 2007. 19 с.
3. Закон України Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>.
4. Кодекс України про адміністративні порушення [https://ips.ligazakon.net/document/KD0005?ed=2022\\_01\\_25](https://ips.ligazakon.net/document/KD0005?ed=2022_01_25)
5. Кримінальний Кодекс України. URL: [https://ips.ligazakon.net/document/T012341?ed=2023\\_04\\_28](https://ips.ligazakon.net/document/T012341?ed=2023_04_28)
6. Кузнецова О. В. Смыслові маркери особистісної адаптивності. *Психологія особистості. Габітус*. С. 177–183. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2022/36-2022/29.pdf>
7. Лазаренко С. В., Назаренко О. М. Мовна гра в сучасному газетному тексті: особливості реалізації та функціональне навантаження. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика. Українська мова*. Том 32 (71). № 1. Ч. 1. 2021. С. 49–54. URL: [https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1\\_2021/part\\_1/11.pdf](https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_1/11.pdf)
8. Павленко В. М. Психологія толерантності особистості (на матеріалі дослідження студентів) : монографія / В. М. Павленко, М. М. Мельничук ; авт. післямови проф. В. Ф. Моргун. Полтава : ФОП Мирон І. А., 2014. 244 с. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6564/1/Melnichuk.pdf>
9. Романчук О. М. Соціальна толерантність як фактор суспільної свідомості (Проблеми формування в сучасному ринковому середовищі). *Вища школа*. Київ, 2004. № 1. С. 87–91.
10. Шейбе С. Рогоу Ф. Медіаграмотність : підручник для вчителів / перекл. з англ. С. Дьома ; за загал. ред. В. Ф. Іванова, О. В. Волошенюк. Київ : Центр Вільної Преси, Академія Української Преси. 2017. С. 23–24.

**Norenko I. Methods of forming multicultural and social tolerance of masters' students of psychology**

*The formation of multicultural and social tolerance of future psychologists requires attention to the peculiarities of professional content, in particular, the need to build trusting relationships with clients of any socio-cultural environment, awareness of the risks of intolerance that can cause psychological problems of the client, determination of methods and practices of interaction with the client that allow solving psychological needs, taking into account the peculiarities of their living environment at the level of social stratum and culture.*

*The article defines the components of multicultural and social tolerance: knowledge, activity and personal, and presents the ways of their formation.*

*The knowledge component was formed through various methods of educating students about the problems of racism, ethnocentrism, fascism, nationalism, xenophobia (global regulations on the protection of the rights and freedoms of certain groups of society; information and educational products created under the Grant Programs; thematic videos and presentations); updating students' knowledge about the personal characteristics of a person prone to intolerance: emotional instability, aggressiveness, activity in promoting personally significant values (discussion of video lectures and study of special sources from the fields of knowledge: medical, biological, psychological, pedagogical, legal), as well as analytical and prognostic work with the media space to form media literacy of future psychologists on the basis of professional integrity.*

*The activity component was formed through the development of professional skills to counteract manifestations of intolerance: body-meditation (Pilates, yoga, meditation music, acupressure); art therapy (drawing, modeling); constructive methods of sublimating aggression; communication techniques for transforming aggression; techniques for counteracting stereotypes of perception of reality; and the use of implicit texts as a way to persuade clients.*

*The personal component of multicultural and social tolerance was formed through the actualization of qualities (tolerance, emotional intelligence, adaptability, empathy), which were defined as fundamental in the professional approach to the psychologist's activity. The methods of improving the personal structure of future psychologists were identified as working with self-knowledge methods, case studies, and role-playing psychological games.*

**Key words:** *intolerance, knowledge component, activity component, personality component, emotional intelligence, aggression, media literacy.*